

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ДЕФІНІЦІЯХ СИНЕРГЕТИКИ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ТЕЗАУРУС

Стаття посвячена розробці тезауруса наукової проблеми розвитку личности в дефініціях синергетики. Закономерность применения синергетического подхода к решению проблемы развития личности на современном этапе с необходимостью ставит задачу расширения педагогического тезауруса. Автор определяет основные понятия научного исследования проблемы развития личности в плоскости синергетического подхода, которые должны войти в систему педагогического знания как междисциплинарные.

Ключевые слова: *развитие личности, педагогический тезаурус, дефиниции, междисциплинарные понятия, синергетика.*

The article is devoted to the development of a thesaurus of scientific problem of personality development in the definitions of synergy. Synergistic approach to the problem of development of the individual determines the expansion of pedagogical thesaurus. The author has identified the main definition for the problem of personality development in the synergetic approach, which should enter into the system of pedagogical knowledge as interdisciplinary.

Key words: *personal development, pedagogical thesaurus, definitions, interdisciplinary terminology, synergy.*

Сучасний період розвитку наукового знання характеризується освоєнням нової постнекласичної реальності. Розвиток відбувається, як ускладнення організації та структури в галузях – природних, математичних і соціально-гуманітарних. Збільшення ризиків й невизначення з урахуванням збільшення темпів історичних, технологічних та інших змін зумовлює пошук інноваційних підходів до розв'язання проблем різних галузей діяльності. Непродуктивність використання основ класичної науки – лінійної логіки, прямих онтологічних залежностей, раціональної конструктивності тощо для потрактування й розв'язання нагальних проблем суспільства є очевидною. З кінця ХХ ст. й до сьогодні триває процес перегляду усталеної методологічної бази, що підтверджує за висловом В. А. Медведєва, затребуваність «синтетичних» моделей пізнання, методологічно збагачених «антропологічним» змістом і принципами некласичного ідеалу наукової раціональності [7], які полягають у єдності раціонального й ірраціонального, ймовірно-статистичному характері причинності, немеханічному типі системності, відносності та енергетизмі [2].

У гуманітарних дослідженнях застосовуються синергетичний, системно-синергетичний підходи. У працях В. І. Аршинова, О. Г. Бермуса, В. Г. Буданова, В. С. Лутая, О. М. Князевої, С. П. Курдюмова, В. А. Медведєва та ін. закладаються основи

синергетичного підходу до розв'язання широкого кола наукових проблем, що базуються на закономірностях нелінійності – виростання складних структур з хаосу, вибудовування складного еволюційного цілого з частин, спрямованості перебігу процесів тощо. Поширюється застосування синергетичного підходу до проблем освіти й педагогіки.

Синергетична парадигма розглядається, як «відносно жорсткий каркас методологічних принципів», що дедалі більше застосовуються у реформуванні освітніх систем [6]. Цілісний синергетичний підхід до досягнення перебігу процесів освітньо-педагогічної галузі пропонують В. П. Андрущенко, О. В. Вознюк, І. А. Зязюн, В. В. Ільїн, В. Г. Кремень, О. С. Пономарьов та ін. Синергетичний та системно-синергетичний підходи до розв'язання окремих проблем освіти й педагогіки застосовують М. В. Богуславський, В. Г. Віненко, А. А. Ворожбитова, С. У. Гончаренко, Е. Ф. Зеєр, Л. Я. Зоріна, В. О. Ігнатова, О. М. Іонова, О. М. Князева, С. В. Кульневич, С. П. Курдюмов, В. В. Маткин, Т. С. Назарова, Т. А. Челнокова, В. С. Шаповаленко та ін.

Врахування останніх напрацювань з філософії, в яких визнано «легітимність» синергетичної освіти й синергетичної педагогіки [5], логічно стверджувати, що проблема розвитку особистості може бути розглянутою з позицій синергетичного підходу. Проте, розробленню педагогічної проблеми в дискурсі синергетики, має передувати окреслення тезаурусу наукового дослідження, а саме, тезаурусу проблеми розвитку особистості в поняттях синергетики. Користуючись визначенням В. А. Медведєва, поняття – це не просто символ, а інструмент формування знання. Адекватне прочитання наукового тексту потребує ідентифікації теоретичних конструктів, що використовує автор, а це можливо лише виходячи з концептуальних основ, що обумовлюють параметри розглядуваної трактовки [7].

Отже, метою нашої статті є обґрунтування використання сукупності вихідних положень і визначення основних понять і дефініцій, що складають теоретико-методологічне підґрунтя дослідження проблеми розвитку особистості в синергетичному підході.

Для сучасного етапу розвитку науки характерним є зсув у бік диференціації використовуваних мов, що, у свою чергу, породжує потребу в більш складній та багаторівневій інтеграції знання, ніж та, що раніше була забезпеченою зусиллями філософії і математики. Ця вимога витікає з двох, внутрішньо пов'язаних задач, зауважує В. І. Аршинов, – забезпечення гармонійного збалансованого розвитку як у системі наукового знання, так і в системі «людина – середовище» [1]. На нашу думку, актуальною є проблема інтегративної функції дефініцій, що дозволяє об'єднати напрацювання різних галузей в єдиному понятійному полі. Існує потреба поповнення педагогічного тезаурусу термінологією, якою користуються в інших галузях наукового знання (у синергетиці), яке може відбуватися в раціональний спосіб – залученням і наданням їй статусу понятійного апарату педагогіки. Спосіб поповнення педагогічного тезаурусу окреслюють С. О. Сисоєва, І. В. Соколова наступним чином: «Відбувається трансформація міждисциплінарних понять у систему педагогічного наукового знання шляхом відбору та впорядкування понять за логікою взаємовідносин» [9].

Поняття, як форма мислення, є способом відображення дійсності, при якому предмет розкривається посередництвом сукупності його суттєвих ознак. Воно виникає, як результат узагальнення й виокремлення предметів деякого класу за загальними й специфічними для них ознаками [4], тому, розглянувши поняття синергетики й педагогіки за загальними й специфічними ознаками, можна з'ясувати доцільність і межі їх застосування та ввести в педагогічний тезаурус педагогіки.

Нині синергетика визначається, як міждисциплінарний напрям наукових досліджень, у межах якого вивчаються закономірності взаємних процесів переходу хаосу і порядку у відкритих нелінійних системах фізичної, хімічної, біологічної, економічної, соціальної та іншої природи [10]. Застосованою в якості методологічного підходу синергетика є саме через виявлення загальних ідей, загальних закономірностей у різноманітних сферах. Визначення синергетики Г. Хакеном, як сукупного колективного ефекту взаємодії великої кількості підсистем, що призводить до утворення стійких структур та самоорганізації у складних системах [11], відкриває можливості не лише спостереження, а й прогнозування ефекту самоорганізації. Під останньою розуміють виникнення просторових, часових або функціональних структур у нелінійних системах, що знаходяться у далеких від рівноваги станах в особливих критичних точках [10].

Важливими є розуміння базальних принципів організації (характеристик) самоорганізованих систем, про які, як зазначає В. Ф. Прісняков [3], йдеться у більшості праць із синергетики, та визначення їхніх понять:

1) відкритості, через що у самоорганізованих системах відбувається постійний обмін речовиною, енергією, інформацією (наявність у них джерел і/або стоків), отже відкриті системи пов'язані із зовнішнім середовищем і змушені пристосовуватись до них, що означає неможливість повністю описати систему та повністю її контролювати;

2) нелінійності розвитку, що пояснює незворотність і багатоваріантність еволюції, а отже, неоднозначну непередбачувану реакцію на зміну зовнішнього або внутрішнього середовища, тобто, можливість кількох варіантів розвитку системи;

3) нерівноважності, який означає, що у такій системі, можуть спонтанно виникати нові типи структур, але одночасно нерівноважність є обов'язковою для цього умовою;

4) когерентності, який представляє узгодженість, синхронність взаємодії внутрішніх елементів, що проявляється в масштабі всієї системи.

5) емерджентності, що характеризує складні відкриті самоорганізовані системи з боку виникнення в них нових, інтеграційних, якостей, що з'являються завдяки об'єднанню окремих компонентів системи, яким новоутворення не були властиві;

6) дисипативності – перетворювання й розсіювання енергії, що виражається в парадоксальному ефекті самопідтримування структури.

Зазначені принципи та пов'язані з ними поняття виявляються тими координатами, що дозволяють по-новому, відповідно до вимог часу, зрозуміти принципи розвитку особистості і можливість організації відповідних виховних впливів. Розглянемо поняття, виводять розуміння розвитку особистості в нову площину.

Традиційно особистість, з точки зору різних наук, поставала, як адитивна система, що складає ціле біологічних, фізіологічних, психічних, соціальних та ін. складових: «Особистість – соціальний індивід, який поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного. Особистість є суб'єктом пізнання й активного перетворення світу» [8], або: особистість «виступає, як цілісність, задана природною і певною соціальною системою». У виданнях останніх років спостерігаємо визначення, що базуються на принципах синергетики: особистість «постійно планує і спрямовує складний, аналогу якому немає у живій природі, процес саморозвитку і самовиховання» [3]. Розвиток особистості визначається наступним чином: це «процес формування особистості, як соціальної якості індивіда, в результаті її соціалізації і виховання... за допомогою дорослих, які організують і спрямовують її діяльність і спілкування» [там само]. Отже, особистість може розглядатися у філософії освіти і педагогіці, як синергетична система – складна, відкрита, когерентна, емерджентна, дисипативна система. Таким чином, застосування синергетичного підходу до проблеми розвитку особистості виявляється абсолютно закономірним.

Так само, виключно нове розуміння, вносить поняття точок біфуркації, в яких система отримує можливість безлічі шляхів розвитку, і в яких «розв'язується» стан нерівноважності (нестійкості, хаосу), після проходження яких система набуває нової якості, іншого рівня розвитку. Важливим, з педагогічної точки зору, є врахування станів нерівносажності системи, що можуть призводити до її самоорганізації – більш складної структури, або організації вищого рівня. Врахування нерівноважних станів і потенційна можливість їх створення є площиною керування розвитком системи. Тобто стани нерівноважності є важливими для становлення особистості. Їх потрібно творити й використовувати у процесі навчально-виховної діяльності, плануючи й корегуючи розвиток особистості.

У процесі розвитку особистість постійно вступає у відносини, в яких виступає складовою іншої когерентної системи. Якісно нового розуміння у виховному процесу надає закономірність феномену надмалого впливу, що пояснюється виникненням резонансу, при якому мала флуктуація (відхилення, коливання) може змінити стан всієї системи.

Нове розуміння вносить поняття точок біфуркації, в яких система отримує можливість безлічі шляхів розвитку, і в яких «розв'язується» стан нерівноважності (нестійкості, хаосу), після проходження яких система набуває нової якості, іншого рівня розвитку.

Безумовно, одним з важливих з педагогічної точки зору є принцип саморозвитку системи. Лише в процесі самоорганізації, самодетермінації, через проходження точок біфуркації і обрання нової траєкторії відбувається розвиток системи. Нерівноважний стан системи стає джерелом її саморуху.

З точки зору синергетики розвиток особистості постає, як постійний рух від одного стану системи до іншого, в якому хаос, випадковість, створення/руйнування, точки

біфуркації тощо є природними станами системи і послідовно змінюють один одного, вибудовуючи безперервний ланцюг перетворень.

Отже, по-перше, людина, особистість, як синергетична система, здатна до само-розвитку; по-друге, не можна підходити до особи вихованця як до статичної, незмінної даності на будь-яких часових відрізках – потрібно весь час рефлексивно визначати її стан; по-третє, необхідно дотримуватись принципів і закономірностей, сформульованих синергетикою, щодо «поводження» синергетичних систем у філософсько-освітній і педагогічній діяльності.

Необхідно враховувати, що особистість, як багатокомпонентна відкрита біо-фізіо-соціальна система, завжди знаходиться у складній взаємодії із зовнішнім середовищем (іншими словами, знаходиться у стані нескінченної кількості впливів, що на неї здійснюються), тобто весь час відчуває більший чи менший зовнішній вплив, що викликає більше чи менше «розхитування» (флуктуації) самої системи – внутрішнього світу особистості – переконань, уявлень, міркувань, потреб, прагнень, мотивів тощо. Фахівцю, який здійснює цілеспрямований виховний вплив на особистість, варто пам'ятати, що і він, і його вихованець обидва є суб'єктами взаємодії, тобто разом із суб'єктом виховання складають синергетичну систему, в якій їхня взаємодія має бути когерентною (узгодженою). Суб'єкт-суб'єктна педагогічна діяльність з точки зору синергетики передбачає розвиток як вихованця, так і вихователя. Суб'єкт-вихователь підлягає розвитку, тобто проходить періоди неврівноважених станів і точок біфуркації, в яких важливо не втратити системний зв'язок із суб'єктом-вихованцем.

Якість виховного процесу означає його ефективність. З цієї точки зору синергетичний підхід, по-перше, заперечує нав'язування системі такого стану, який для неї не є властивим, по-друге, зобов'язує враховувати феномен надмалого впливу. Пов'язуючи ці два принципи синергетичного підходу з'ясовується, що більш доцільним виховним засобом є «м'яке управління», що здійснюється з допомогою незначних, але виважених резонансних впливів, що були б суголосними власним внутрішнім тенденціям розвитку системи. Завдання такого управління полягає у тому, щоб завдяки незначному зусиллю «підштовхнути» систему до одного з її власних сприятливих шляхів розвитку. Своєчасні резонансні впливи виявляють значні потужні внутрішні резерви системи. Тобто ефективним буде такий виховний процес, що при незначній напрузі зовнішнього впливу вихователя викличе резонансний внутрішній відгук у системі дій вихованця, при чому, вектор дії в обох випадках співпадатиме і буде спрямованим у бік бажаного шляху розвитку. Це, в свою чергу, викличе мобілізацію внутрішніх можливостей, представлених задатками особистості, й вивільнення енергії творчості. Суб'єкту-вихователю необхідно керуватися настановою, яка впливає з принципів когерентності й дисипативності, що немає прямої залежності між силою виховних впливів, кількістю витрачених зусиль і настирливістю дій вихователя та змінами в якостях вихованця в потрібному руслі. Треба пам'ятати, що потужний, але такий, що не відповідає внутрішнім потребам особистості, вплив може зашкодити узгодженому, неконфліктному її розвитку, як когерентної системи.

Основним висновком має стати наступне: застосування синергетичного підходу до розв'язання проблем педагогіки на сучасному етапі, а саме, розвитку особистості, є не лише виправданим, а й своєчасним. Синергетика, як методологія, входить у філософсько-освітнє і педагогічне мислення.

Принципи побудови й функціонування синергетичних систем і поняття, з ними пов'язані, застосовуються у філософсько-освітньому процесі й педагогіці в якості інструментарію побудови теоретичних міркувань і проектування. Закономірним є досягнення понять і опанування дефініціями синергетики з боку педагогічної теорії і практики. До педагогічного тезаурусу вливаються наступні одиниці: синергетична система; принципи – відкритості, нелінійності розвитку, нерівноважності, когерентності, емерджентності й дисипативності; точки біфуркації; надмалий вплив; флуктуації.

Використання термінологічного ряду, що належить до сфери синергетики, у галузі філософії освіти і педагогіки, є утвердженням міждисциплінарних понять і дефініцій., що дозволяє інноваційно подивитись на проблему, творчо та інноваційно осмислити роль суб'єктів педагогічної взаємодії, функції оточуючого середовища, виховну мету, засоби впливу на особистість тощо.

Використані літературні джерела

1. Аршинов В.И. Синергетика как феномен потнеклассической науки. – М.: 1999. – 203 с.
2. Бряник Н.В. Философский смысл картины мира неклассической науки // Вопросы философии. – 2013. – № 1. – С. 93–104.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Конверский А.Е. Логика традиционная и современная / А.Е. Конверский. – М.: Идея-Пресс, 2010. – 380 с.
5. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Синергетика в освіті: контекст людино центрizmu : монографія / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн; [національна академія педагогічних наук України]. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 368 с.
6. Лутай В. С. Синергетичний підхід в освіті // В. С. Лутай / Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 812–813.
7. Медведев В. А. Концептуальное пространство социологии в формате неклассической модели рациональности // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – Том VIII. – № 3. – С. 5–21.
8. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка.– К.:Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
9. Сисоєва С. О., Соколова І. В. Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження : [наук. видання] / Світлана Сисоєва, Ірина Соколова / МОН України, НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Марцупольський держ. гуманітарний ун-т. – К.: Видавничий Дім «ЕКМО», 2010. – 362 с.

10. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.
11. Хакен Г. Синергетика / Герман Хакен. – М.: Мир, 1980. – 405 с.

УДК 37.011.33

Людмила Буркова,
г. Киев

ДИАГНОСТИКА ЖИЗНЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ КАК УПРАВЛЯЮЩЕГО ПАРАМЕТРА В ПРОГНОЗИРОВАНИИ И ПОСТРОЕНИИ ЖИЗНЕННЫХ СТРАТЕГИЙ

В статье анализируются жизненные ценности человека, их классификации. Объясняется влияние ценностей личности на формирование типологий жизненных стратегий. Показана возможность прогнозирования развития таких стратегий через призму жизненных ценностей.

Ключевые слова: *жизненные ценности, ценностные ориентации, виды и уровни ценностей, жизненные стратегии, типы стратегий жизни.*

The article analyzes human values of life, their classification. Explained by the influence of personal values on the formation of typologies of life strategies. Shows the possibility of predicting the development of such strategies in the light of life values.

Key words: *values of life, value orientation, types and levels of values, life strategies, types of life strategies.*

В последние годы у исследователей все отчетливее проявляется интерес к проблеме жизненных стратегий личности. Активность таких исследований свидетельствует о признании социальной проблемы, связанной с необходимостью социализации человека в современном мире и соответственно с его самоопределением и самореализацией в жизни. Проблема осложняется динамичными, нестабильными социально-экономическими характеристиками, которые вызывают необходимость принимать решения, оказывающие влияние, с одной стороны, на определенный период жизни, а с другой – на жизнь человека в целом. Это обусловило изучение феномена и объяснение понятия «жизненная стратегия» человека, ее составляющих, определение типов и на их основе, построение различных моделей, выявление факторов, влияющих на ее формирование у человека, качественных характеристик и т.п. Несправедливым будет утверждение, что тема инновационная, поскольку достаточно давно изучаются понятия, связанные со «стратегией жизни» – смысл жизни, жизненный путь, жизненные цели, миссия и др. Вызванный к ней интерес в общественных науках понятен,